

Zaprimljeno: 28.04.2010.
UDK: 616.89 : 364.27

Pregledni članak

NEKA OBILJEŽJA OSOBNOSTI KAO PREDIKTIVNI ČIMBENICI ZLOUPORABE I OVISNOSTI O DROGAMA I ALKOHOLU

Ksenija Butorac
Visoka policijska škola
Ministarstva unutarnjih poslova

SAŽETAK

Kao i kod drugih poremećaja u ponašanju, modeli zlouporabe droga i drugih psihoaktivnih tvari proizlaze iz interakcije socijalne okoline, biološke i psihičke konfiguracije te dimenzija osobnosti pojedinca te njenog psihoaktivnog utjecaja. Dosadašnja istraživanja u ovom području dominantno su usmjerena na posljedice zlouporabe i ovisnosti o psihoaktivnim sredstvima, kao i objašnjenja ovisničkog ponašanja, a znatno manje na predisponirajuće rizične čimbenike i snagu njihova utjecaja na ovu pojavu. Iako se osobnost pojedinca ne razvija kao zaseban entitet, zlouporaba droga je, između ostalog, inicirana i različitim dimenzijama osobnosti, kognitivnim procesima i očekivanjima osobe. U tom smislu ovaj rad nudi pregled rezultata psihologijskih istraživanja koji ukazuju na rizične prediktore i njihove interakcijske odnose unutar općeg konstrukta osobnosti. Ove spoznaje mogu značajno pridonijeti razvitku učinkovitih programa prevencije, definiranju rizičnih skupina i ranim tretmanskim intervencijama.

Ključne riječi: zlouporaba droga, dimenzije osobnosti, poremećaji osobnosti

1. PROŠIRENOST I TRENDOVI ZLOUPORABE DROGA I ALKOHOLA U HRVATSKOJ I EUROPSKOJ UNIJI

Tijekom posljednja tri desetljeća provedena su brojna znanstvena istraživanja u smjeru identifikacije prognostičkih čimbenika zlouporabe i ovisnosti o psihoaktivnim sredstvima ispitujući njihova izvorišta i pokretače. Kako bi se spriječile štetne posljedice ovog ponašanja koje se očituju u narušenoj djelotvornosti osobe u svakodnevnom životu, problemima u obitelji i društvenom okruženju, sukobu sa zakonom i popratnim zdravstvenim posljedicama, prognostički, rizični čimbenici traže se u okviru svih poznatih područja koja utječu na ljudsko ponašanje: psihološkom, psihijatrijskom, socio-kulturalnom i biomedicinskom. Osnovni problem s kojim se na takvom putu susreću istraživači sastoji se u činjenici da je teško sa sigurnošću odvojiti one čimbenike koji utječu na početno konzumiranje (iskušavanje) psihoaktivnih tvari od onih koji se ključnima pokazuju u kasnijim fazama kad

osoba kontinuirano nastavlja s uzimanjem sve težih droga i postaje ovisnik. Naime, zlouporaba droga ili alkohola nije nikakva dramatična pojava ili izolirani incident u životu pojedinca (u njegovom sustavu vrijednosti i stavova), već fenomen koji se posve prirodno razvija u određenom socijalno-kulturnom kontekstu. Podaci posljednje *Epidemiološke studije o proširenosti uporabe alkohola i droga u hrvatskoj adolescentnoj populaciji* provedene 2007. godine (ESPAD, 2008) ukazuju kako interes za konzumiranje ilegalnih droga (kanabis i ecstasy) kod mladih posljednjih godina stagnira (oko 1/5 promatranog uzorka u godini koja prethodi istraživanju), a sve je popularnije ekscesivno konzumiranje alkohola. Najmanje jednom u životu alkohol je konzumiralo 90%, a u mjesecu koji je prethodio istraživanju oko 50% srednjoškolaca što je za oko 10% iznad europskog prosjeka njihovih vršnjaka. Trećina ispitanika ima iskustvo uporabe kanabisa i ecstasyja, ali je uzlazni trend zaustavljen u odnosu na ranija istraživanja iz 1995. i 1999. godine. U navedenom, kao i u prethodno provedenom standardiziranom istraživanju utvrđeno je kako je polovina adolescenata

konzumirala više od pet alkoholnih pića u istom danu (engl. *binge drinking*) te da je dob opijanja i iskušavanja droga niža među mladim naraštajima (Sakoman i sur., 2002, 322).

Držimo potrebnim napomenuti kako je za veći broj mladih konzumiranje psihoaktivnih tvari ograničeno na kratko razdoblje eksperimentiranja ili prigodnog uzimanja. No, za neke pojedince početno iskušavanje s vremenom prelazi u kompulzivne oblike ponašanja karakterizirane psihološkom i fizičkom ovisnošću. Mladi su najpogodniji za širenje konzumiranja neke tvari, kako zbog neizgrađene osobnosti, želje za istraživanjem i doživljavanjem uzbudljivih pustolovina, krize ili konfuzije identiteta, tako i zbog nerijetko olakog prihvaćanja modnih inovacija. Znatno utjecaj na nastajanje i razvoj ovoga štetnog ponašanja imaju i njeno širenje pomažu kolektivni mehanizmi oponašanja, sugestije i identifikacije unutar okruženja u kojemu mladi odrastaju (obitelj, skupine vršnjaka, utjecaj medija i slično).

Prema *Izvjješću o provedbi Nacionalne strategije i Akcijskog plana suzbijanja zlouporabe opojnih droga (2009)* do sada je u registru Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo kojim se prate podaci o osobama liječenim zbog zlouporabe droga u zdravstvenom sustavu, kao i o uzrocima smrti umrlih ovisnika, ukupno registrirano 27.345 osoba. Od ukupnog broja liječenih, 77.7 % ih je liječeno zbog ovisnosti o opijatima, dok je 22.3 % osoba liječeno zbog problematične uporabe nekog drugog psihoaktivnog sredstva, najčešće marihuane. Iako je u Hrvatskoj broj zahtjeva za liječenjem stabilan, iz godišnjih podataka je razvidan porast liječenja zbog opijatske ovisnosti dok je udio registriranih zbog konzumiranja neopijata u padu. Broj novoliječenih osoba se smanjuje, ponajprije liječenih zbog opijatske ovisnosti. Unatoč sve većoj dostupnosti droga, nije registriran značajniji porast broja ovisnika.

Od ukupno 7.464 osobe liječene u Hrvatskoj tijekom 2007. godine, kao i prijašnjih godina, većinu čine muškarci (82.7%). Također je očito kako ovisnička populacija sve više stari (prosječna dob 29.7 godina), a prosječne dobi liječenih osoba pokazuju trend rasta što upućuje na vjerojatnost da se osobe u sustavu liječenja zadržavaju više godina, dok je broj novopridošlih stabilan. Najvišu stopu osoba liječenih zbog opijatske ovisnosti ima Zadarska županija (519.1), Istarska županija (488.9) te Šibensko-kninska županija (312.0).

Posljednji relevantni podaci *Europskog centra za praćenje droga i ovisnosti o drogama (EMCDDA,*

2009) odnose se na izvještajno razdoblje iz 2007. godine za države Europske unije i članice u pretpristupnom procesu među kojima je i Hrvatska. Stoga se za potrebe ovog rada referentni podaci EMCDDA uspoređuju s Izvjješćem o provedbi Nacionalne strategije suzbijanja zlouporabe opojnih droga za 2007. godinu. Promatrane godine je u izvaninstitucionalnom liječenju u Hrvatskoj zabilježeno 6.515 osoba, odnosno 87.28 % od ukupnog broja liječenih osoba. Podaci pokazuju kako među liječenim osobama u Hrvatskoj i nadalje dominiraju opijatski ovisnici (76.4%) kao i u Europi, samo s manjom razlikom u udjelu (55.15%). Potom slijedi zlouporaba kanabinoide s 13.3% liječenih osoba u Hrvatskoj što je nešto niži udio nego u Europi (19.95%). U Hrvatskoj je zabilježen porast broja liječenja zbog zlouporabe kokaina s udjelom od 1.97% u 2007. (liječeno 147 osoba), dok je u Europi također primjetan porast (udio ovisnika o kokainu na liječenju je 8.65%). Prema navedenim podacima može se zaključiti kako je posljednjih godina u Hrvatskoj došlo do stabilizacije broja liječenih ovisnika, a i ostali pokazatelji upućuju na zaključak da je stanje vezano uz zlouporabu opojnih droga relativno uravnoteženo. Iako su prisutne značajne razlike među državama Europske unije s obzirom na udio ovisnika o određenoj vrsti droge u ukupnom broju liječenih osoba, može se ustvrditi da je u Europi broj osoba koje pristupaju liječenju zbog uzimanja kokaina kao primarne droge tijekom posljednjih nekoliko godina u stalnom porastu. Najveći udio je u Španjolskoj (45%, novopridošlih 60%), zatim u Nizozemskoj (32%, novopridošlih 29%) i Italiji (23%, novopridošlih 26%), dok je u Belgiji, Irskoj, Cipru, Luksemburgu i Velikoj Britaniji taj udio od 11- 19%. Uočene su i razlike među zemljama u Europi u profilu klijenata koji koriste kanabis, pa su tako u Hrvatskoj, Mađarskoj i Rumunjskoj većinom prijavljeni povremeni korisnici kanabisa, za razliku od redovitih (dnevni) korisnika u Belgiji, Danskoj, Španjolskoj, Francuskoj, Malti i Nizozemskoj. Broj prijama na liječenje povezanih s uporabom amfetamina kao primarne droge relativno je nizak na razini Europe, a većina se odnosi na registrirane u Švedskoj (34%), Finskoj (23%), Latviji (16%) i Mađarskoj (11%). Veći broj prijavljenih konzumenata metamfetamina kao primarne droge karakterističan je za Češku (61%) i Slovačku (26%). Prateći prosječnu dob osoba liječenih zbog zlouporabe psihoaktivnih droga kroz dulje razdoblje, razvidan je njen porast i u Europskoj uniji (31 godina), kao što je slučaj i u Hrvatskoj, što je najvjerojatnije vezano uz spomenuto možebitno dugogodišnje zadržavanje u sustavu liječenja dok je broj novopridošlih stabilan.

Sukladno podacima iz spomenutog Izvješća Ureda za suzbijanje zlouporabe opojnih droga Vlade RH (2009) kod osoba koje su liječene zbog uzimanja opijata, najčešće navedeni povod uzimanja droge bio je utjecaj vršnjaka ili partnera (27.2%) i znatiteljja (19.7%). Psihološke probleme kao razlog za uzimanje droga navodi svaka deseta liječena osoba. Dok se s uzimanjem neopijata kreće iz osobnog i društvenog konteksta prosječne adolescentne populacije u kojemu su engodeni i egzogeni pokretači slični kao i za bilo koje drugo rizično ponašanje, uzimanje opijata zbiva se nakon izvjesnog vremena kad je okruženje već tako profilirano da, osim neurotoksičnosti same psihoaktivne tvari, i ono potiče daljnju zlouporabu (patološka indukcija). Stoga je upravo utjecaj tako odabranog i specifičnog okruženja najčešći motiv, ali i induktor za uključivanje u supkulturu kojom dominira spomenuti obrazac ponašanja. Podaci o prosječnoj dobi vezanoj uz progresiju zlouporabe droga i, u konačnici, ovisničkog načina života pokazuju sam tijekom razvoja ovisnosti. Prema podacima promatranim unatrag nekoliko godina dob prvog uzimanja bilo kojeg sredstva nije se značajnije mijenjala. Mladi eksperimentiraju s psihoaktivnim sredstvima u dobi od oko 16 godina. Prvo uzimanje heroina događa se u dobi od oko 20 godina, prvo intravensko uzimanje heroina nepunu godinu poslije, a prosječna dob prvog dolaska na liječenje heroinskih ovisnika je 26 godina. Pritom je vrlo važno uočiti kako *od prvog eksperimentiranja do dolaska na liječenje protekne približno deset godina*. Uvažavajući objektivno postojeću tamnu brojku konzumenata svih vrsta droga, kao ključno nameće se pitanje kako poboljšati sustav otkrivanja i rane intervencije te ulazak što većeg broja korisnika droga u programe tretmana i kako ih u njima zadržati. U potonjem slučaju dugogodišnje uključenosti u ovisničku supkulturu otkrivanje ovisnosti tek je prvi korak u dugotrajnom procesu liječenja, rehabilitacije i ponovnog uključivanja u društvo te iziskuje stalnu i višekratnu pomoć svih resursa u društvenoj zajednici. Naime, kontinuirana zlouporaba droga u odrasloj dobi u pravilu dovodi do znatnih fizičkih, psiholoških, financijskih, pravnih i interpersonalnih problema. Ilustracije radi, uzimanje neopijata (uglavnom marihuane i amfetamina) najčešće su otkrili djelatnici policije (44.2%), a potom članovi obitelji (28%). Velik broj mladih biva zatečen s određenom količinom droge od strane policije i želeći izbjeći pokretanje kaznenog postupka (načelo svrhovitosti iz čl. 64. Zakona o sudovima za mladež), dragovoljno prihvaćaju odlazak na liječenje. Ovisnost o opijatima su najčešće otkrili članovi obitelji i to u gotovo 50% posto

slučajeva, policija (11.6%) i prijatelji (10.8%). Ovakav sklop podataka ukazuje na upitnu kvalitetu roditeljskih odgojnih stilova, odnosno uklapanja mladih u vršnjačke skupine, kao i na sankcije za mladež propisane za zlouporabu droga.

U konačnici, svi iskazani podaci o prevalenciji zlouporabe i ovisnosti o psihoaktivnim tvarima imaju vrlo važne implikacije za politiku intervencija u multimodalitetnim programima univerzalne, selektivne i indicirane prevencije za mlade, kao i za provođenje medicinskih i psihosocijalnih intervencija te mjera smanjenja štete (engl. *harm reduction approach*) i društvene potpore kad je riječ o bolesti ovisnosti.

2. OPĆENITO O POVEZANOSTI OBILJEŽJA OSOBNOSTI I ZLOUPORABE DROGA I ALKOHOLA

Različite teorijske postavke i suvremena istraživanja na području zlouporabe droga i ovisnosti usmjerena su na biološke, psihološke i sociokulturalne konstrukte objašnjenja izvorišta zlouporabe droga. Uostalom, poznato je da na razvoj pojedinca, osim specifičnog utjecaja same psihoaktivne tvari, od samoga rođenja djeluje njegov biološki potencijal i okolina koja ga modelira. Stoga se kod procjene rizičnosti prepliću čimbenici osobnosti s onima iz okruženja (obitelj, škola, vršnjaci i šira zajednica). Postoji dvojba oko toga što pripada učinku same psihoaktivne tvari, a što procesu mijenjanja osobnosti zbog sazrijevanja i utjecaja drugih životnih okolnosti. U tom smislu potrebno je razlučiti varijable koje su bitne za pojavu u etiološkom smislu od varijabli koje predstavljaju njenu posljednicu te je stoga procjena dimenzija osobnosti vrlo složena i multifaktorski uvjetovana.

S obzirom da pregled domaćih radova na tom području (Majstorović, Miščin, 2001) ukazuje na dominaciju istraživanja epidemiološkog tipa s naglaskom na posljedicama zlouporabe droga, medicinskoj terapiji i rehabilitaciji, u ovom radu biti će prikazani rezultati i osvrt na, pretežito, inozemna psihologijska istraživanja provedena u posljednja dva desetljeća, pretežito usmjerena na prediktivne rizične čimbenike u ispitivanju modela osobnosti, poremećaja osobnosti i komorbidne psihopatologije te očekivanja povezanih s uporabom droga i alkohola. Svako od navedenih predmeta istraživanja ima svoja konceptualna, teorijska i metodološka gledišta u etiološkom poimanju zlouporabe i/ili ovisnosti o psihoaktivnim tvarima. Stoga su moguće

različite neusklađenosti vezane uz oblikovanje uzoraka ispitanika, instrumentarij kojim se istraživanja izvode, kao i subjektivnost u osnovnim polazištima i/ili izvođenju zaključaka. Svrha istraživanja uloge različitih dimenzija osobnosti u etiologiji zlouporabe psihoaktivnih tvari zapravo je dvostrukog karaktera. S jedne strane, nastoje se prepoznati obilježja osobnosti po kojima se ovisnici razlikuju od osoba koje ne uzimaju droge. Kao drugo, naponi znanstvenika idu u smjeru razlikovanja bitnih čimbenika osobnosti koji se pokazuju presudnim u različitim stadijima pojave i razvoja ovisnosti. Najveći problem u ostvarivanju tako postavljenih ciljeva istraživanja sastoji se u poteškoći striktnog odvajanja obilježja osobnosti koja uvjetuju takvo ponašanje ili su njegov simptom. Stoga bi bilo nekritično ustvrditi kako postoji nužna povezanost između određenih obilježja osobnosti i zlouporabe droga, ali se može govoriti o predisponirajućim čimbenicima, odnosno sklonosti zlouporabi droga i drugim psihoaktivnim tvarima u osoba određene psihičke konfiguracije.

Postoji širok raspon varijabli unutar općeg područja psiholoških dimenzija (zlo)uporabe droga. Sintagma „psihološke dimenzije uporabe droga“ odnosi se na obrasce mišljenja i ponašanja, ponašajna obilježja, poremećaje osobnosti, motive i očekivanja povezane sa (zlo)uporabom droga. S obzirom da je riječ o složenom pitanju osobnosti i zlouporabe droga, potrebno je pojasniti značenje koncepta osobnosti u odnosu na zlouporabu droga jer istraživačka pitanja variraju ovisno o definiciji.

Povijesno gledano, konceptualizacije alkoholizma i ovisnosti o drogama u intrapsihički fokusiranim studijama prvotno su uzimale kao polazište postojanje jedinstvenog tipa osobnosti - ovisničke osobnosti, temeljene na psihodinamskim postavkama o patološkoj ovisnosti (Westman, 1970; Sutker i Archer, 1984; Stephens, 1992). Prvotno su ovisnosti klasificirane kao tipovi «sociopatskih poremećaja osobnosti», a potom su svrstane pod širu kategoriju *poremećaja osobnosti*. Ova je konceptualizacija napuštena sa DSM-III (Dijagnostički i statistički priručnik za klasifikaciju duševnih poremećaja, American Psychiatric Association, 1980) u kojoj je razdvojena uporaba droga od poremećaja osobnosti. Prema Ballu (2005:75) «odvajanje osobnosti od ovisnosti rezultat je pogrešnog identificiranja jedinstvenog tipa osobnosti u posljednja dva desetljeća». Danas se znanstvenici uglavnom slažu oko toga da ne postoji ovisnička osobnost (Kerr, 1996, Nathan, 1998). Rezultati istraživanja ističu individualne razlike s obzirom na obilježja osobnosti koje su konzistentno povezane sa zlouporabom

i ovisnošću o drogama. Naime, brojne studije pokazuju da se ovisnici razlikuju po osobnim obilježjima poput impulzivnosti, traženja ili žudnje za uzbuđenjima i sklonosti ka skretanju od društvenih normi. Istraživači su iskazali pojačan interes prema identifikaciji crta osobnosti koje koreliraju s uporabom droge, odvajajući pri tome uzimanje droga od osobne patologije. Ovaj pomak vodi u prepoznavanje određenih dimenzija osobnosti kod korisnika droga koje ne izražavaju neizbježno patološke procese (Wolf i Katleen, 2002; Odum i sur., 2000). Stoga se sintagma „crte osobnosti“ odnosi na nepatološke čimbenike povezane s obrascima mišljenja i ponašanja kod korisnika droga. Conway i suradnici (2003) smatraju kako su neusklađenosti rezultata istraživanja crta osobnosti korisnika droga djelomice pridonijeli i problemi oko definiranja različitih skupina korisnika droga, razinu uporabe više vrsta droga, komorbidnu psihopatologiju i mjerenje dimenzija osobnosti.

Unatoč navedenim manjkavostima, općeprihvaćen je ograničen broj crta osobnosti koje koreliraju s uporabom droga. Istraživanja su usmjerena na njihovo određivanje u okviru općeg konstrukta dezinhibicije kojeg autori različito nazivaju: ponašajne dezinhibicije (Watson i Clark, 1993), ponašajna samokontrola (Sher i sur., 1991), crta dezinhibicije (McGue i sur., 2001), dezinhibijske crte osobnosti (Ball, 2005) ili eksternalizirani poremećaji (Krueger i sur., 1998)

Crte osobnosti poput traženja uzbuđenja, traženja novih iskustava, impulzivnosti, ograničavanja i nekonvencionalnosti visoko su slični pokazatelji općeg konstrukta dezinhibicije. Conway i suradnici (2003) smatraju da se na temelju pregleda rezultata istraživanja može zaključiti kako je ponašajna dezinhibicija (engl. „*behavioural disinhibition*“) najvažnija dimenzija osobnosti povezana s uporabom droga. Istraživanje drugih crta osobnosti koje nemaju uporište u spomenutom konstruktu pokazala su podudarnost s indikatorima ponašajne dezinhibicije. Tako su se istraživanja ekstraverzije kao prediktora uporabe droga u jednim istraživanjima podudarala s rezultatima mjerenja traženja uzbuđenja u drugim istraživanjima.

Dezinhibijske crte osobnosti pokazale su se u velikom broju istraživanja valjanim prediktorima uporabe droge kako kod adolescenata, tako i u odraslih. Također su se pokazale snažnim prognostičkim čimbenicima prisutnim kod iskušavanja droge u ranijoj dobi, za istovremeno uzimanje više droga (engl. „*polydrug use*“), za kasniji kronični/teški oblik ovisnosti, ponašajni i antisocijalni poremećaj

osobnosti, kao i za nasilje, rizična ponašanja vezana uz HIV, psihijatrijske simptome, poremećaje raspoloženja, pokušaje samoubojstva, obiteljsku povijest i rano napuštanje škole (Ball, 2005). Indikatori ponašajne dezinhibicije su crte osobnosti poput traženja uzbuđenja ili novih iskustava te impulzivnosti (Conway i sur., 2003: 71).

Središnje pitanje u psihologijskim istraživanjima u području zlouporabe i ovisnosti o drogama je razlikovanje ponašanja vezanih uz drogu od specifičnih crta osobnosti i poremećaja osobnosti. Autori ističu važnost odvojenog ispitivanja dimenzija normalnih crta osobnosti od kategorija poremećaja osobnosti (Ball, 2005). Tradicionalno su znanstvenici istraživali prevalenciju poremećaja osobnosti među ovisnicima i to povezanost između uzimanja određene vrste droge i poremećaja osobnosti. Više obećavajući pristupi su orijentirani na pojašnjavanje veze između crta osobnosti i poremećaja osobnosti s jedne i problematične uporabe droga s druge strane. Primjerice, povezanost specifičnih karakteristika osobnosti poput traženja uzbuđenja s komorbidnim poremećajem osobnosti te njihovu povezanost sa zlouporabom i ovisnosti o drogama. Neke studije pokazuju kako spomenute karakteristike osobnosti vode u uzimanje alkohola ili droga kako bi se na taj način kontrolirali komorbidni poremećaji osobnosti.

Istraživanja koja se odnose na očekivanja osobe prema konzumiranju alkohola ili droga pokazuju kako određena vjerovanja o učincima ovih sredstava mogu djelovati kao predisponirajući čimbenici za njihovu zlouporabu. Subjektivno očekivani i predvidljivi pozitivni ili poželjni učinci od uzimanja droga i alkohola mogu objasniti zašto je ova uporaba široko prihvaćena. Naime, svaki pojedinac ima prirodnu, ljudsku potrebu za doživljavanjem ugone ili otklanjanjem neugodnog osjećaja poput boli, patnje, potištenosti, stresa i slično, a osobito kad je riječ o socijalno anksioznim pojedincima koji se zbog poželjnog ishoda upuštaju u rizične aktivnosti poput agresivnog ponašanja, nezaštićenih seksualnih odnosa, teškog opijanja i zlouporabe droga (Kashdan, 2006). Stoga valja podsjetiti kako zlouporaba droga i alkohola predstavlja neprirodan, rizičan i štetan te u većini država normativno neprihvatljiv način zadovoljavanja potreba pojedinca unatoč uznapredovalom europskom trendu dekriminalizacije i/ili depenalizacije koji, primjerice, opravdano zagovara pristup smanjenja štete (engl. *harm reduction approach*) i tretman umjesto kazne (Butorac, 2007).

Poimanje očekivanja povezano je s ishodima očekivanja (Christiansen i sur., 1989), percipiranim

funkcijama (Jessor i Jessor, 1977), sa subjektivnim razlozima za uzimanje droga (White i Bates, 1993) i kognitivnom motivacijom (Stacy i sur., 1991). Varijable povezane s očekivanjem su konzistentno identificirane kao izraženi prediktori zlouporabe droga i posljedica proizašlih iz te uporabe. Općenito, pozitivna očekivanja od učinka droga povezana su s povećanim uzimanjem alkohola ili droga, kao i s posljedičnim problemima. Stoga, drže autori, očekivanja su uobičajeni put u zlouporabu droga na kojemu obilježja osobnosti pojačavaju svoj utjecaj. (Sher i sur., 1991; Williams i Clark, 1998). Nastavno, očekivanja posreduju učinke osobnosti koja je u pozadini, u drugom planu, osobnost se manifestira kognitivno u očekivanjima koja pojačavaju izravni utjecaj na ponašanje vezano uz sredstva ovisnosti (Stacy i sur., 1995).

2.1. Dimenzije osobnosti i uporaba droge i alkohola

Tijekom posljednja dva desetljeća provedeno je relativno najviše istraživanja modela osobnosti koji se odnose na traženje uzbuđenja ili novih iskustava i impulzivnosti. Najveći dio istraživanja pokazao je pozitivnu korelaciju između ovih crta osobnosti i zlouporabe sredstava ovisnosti te kao takve spadaju u opći konstrukt dezinhibicijskih crta osobnosti ili dezinhibicije u ponašanju.

2.1.1. Traženje uzbuđenja i novih iskustava

Traženje uzbuđenja (engl. *sensation seeking*) je crta osobnosti karakterizirana jačinom osobne želje za doživljavanjem novih iskustava ili događaja i intenzitetom osjetilne stimulacije (Andrew i Cronin, 1997). Prema Zuckermanu (1991) ova se pojava pojačava tijekom adolescencije i potom smanjuje i nestaje od sredine do kraja 20-tih godina. Neke studije pokazuju kako je statistički značajno povezana s područjima izbora zanimanja, navikama, hobijima, s percepcijom i procjenom rizika (Cronin, 1991; Franques i sur., 2003; Roberti, 2004). Osobe kojima je izmjerena visoka razina, sklone su ponašanjima koja povećavaju količinu stimulacije i napetosti. Zbog traženja novih podražaja neki se pojedinci angažiraju u poticajnim zanimanjima i rizičnim aktivnostima poput padobranstva, planinarenja, auto-trka te drugih visoko rizičnih sportova i oblika ponašanja (Franques i sur., 2003, Desrichard i Denarie, 2005). Opisane vrste iskustva mogu imati biološki temelj jer ispunjavaju već opisanu urođenu ili prirodnu biološku potrebu za stimulacijom u vidu aktivnosti koje su nagrađujuće. Neka istraživanja žudnju za nečim novim (nepoznatim) povezuju s

dopaminskim receptorskim genom D4 (Benjamin i sur., 1996; Cloninger i sur., 1996, Ebstein i sur., 1996). Ako ponašanja koja karakteriziraju traženje uzbuđenja ili uzimanje droga aktiviraju sličan neurološki sustav, visoka stimulacija može funkcionirati kao zamjena za uporabu droge (Bardo i sur., 1996). Ovo je jedan od glavnih razloga zašto istraživači smatraju da potreba za stimulacijom u obliku traženja uzbuđenja čini ove osobe više ranjivima za zlouporabu droga i više prijemčivima za pojačavanje, odnosno učvršćivanje učinaka droga (Zuckerman, 1979; Newcomb i Bentler, 1988; Andrucci i sur., 1989; Watson i Clark, 1993; Andrew i Cronin, 1997; Bardo i sur., 1996). Traženje uzbuđenja je crta osobnosti koja podrazumijeva potragu za različitim, novim, složenim i jakim senzacijama i iskustvima te spremnost preuzimanja zdravstvenih, društvenih, zakonskih i financijskih rizika u korist doživljavanja takvih iskustava. Riječ je o modelu uvjetovanom genetskim, biološkim, psihofiziološkim i društvenim čimbenicima. Istraživači se slažu u konstataciji da su ove vrste iskustava nagrađujuće jer ispunjavaju izvornu biološku potrebu za novim podražajima i promjenom.

Neki autori su ovu crtu osobnosti mjerili kao dio opće teorije aktivacije – izloženosti informacijama (Everett i Palmgreen, 1995; Donohew i sur., 1998). Najčešće se koristi Zuckermanova (1979) Skala traženja uzbuđenja (Sensation Seeking Scale – Form V) koja se pokazala pouzdanom metodom za određivanje ponašajnih manifestacija povezanih s traženjem uzbuđenja (Broche i sur., 1999; Bratko i Butković, 2004). Mjere se četiri aspekta traženja uzbuđenja: traženje uzbuđenja i pustolovina, traženje iskustava, dezinhibicija i osjetljivost na dosadu (Zuckerman, Eysenck i Eysenck, 1978). Faktor replikacije SSS-V prikazan je na kliničkim i nekliničkim uzorcima u SAD, Velikoj Britaniji, Francuskoj, Kanadi i Australiji (Ball i sur., 1994). Značajnu statističku povezanost između uporabe droga i traženja uzbuđenja u svojim istraživanjima pokazao je pretežiti broj studija (Von Knorring, Oreland, Von Knorring, 1987; Pedersen i sur. 1989; Andrucci i sur., 1989; Ball i sur., 1994; Kohn i Annis, 1997; Simons i sur., 2005). Rezultati studija upućuju da traženje uzbuđenja nije samo valjani prethodnik zlouporabe droga, već je i snažno obilježje osobnosti koje uvelike utječe na obrasce uzimanja droge. Ako osoba s ovom crtom osobnosti počne uzimati bilo koju drogu u ranoj dobi, ovo je obilježje vrlo snažan prediktor ovisnosti u odnosu na druge crte osobnosti i psihopatologiju osobnosti (Andrucci i sur., 1989; Horvath i sur.,

2004). Osobe s visokom potrebom za stimulacijom najvjerojatnije počinju uzimati psihoaktivne tvari u ranijoj dobi i postaju redoviti korisnici (Schwartz i sur., 1978; Pedersen, 1991; Kosten i sur., 1994; Zuckerman, 1994). Cloninger i sur. (1988) pokazali su kako je traženje novih iskustava u dobi od 11 godina prediktivno za uporabu alkohola u dobi od 27 godina. Štoviše, Barnea i sur. (1992) su utvrdili da je ovo obilježje osobnosti svojim snažnim utjecajem na uporabu droga, ponašajne namjere i stavove osobe prema drogama jedino koje može predvidjeti uporabu sredstva ovisnosti. Traženje uzbuđenja i novih iskustava pozitivno korelira s uporabom alkohola i droga u adolescentnoj, kao i u odrasloj populaciji (Potts i sur., 1995; Willis, Windle i Cleary, 1998; Donohew i sur., 1998; Cohen i Fromme, 2002). Studija koju su proveli Puente i sur. (2008) na uzorku srednjoškolaca ispitala je povezanost traženja uzbuđenja sa njihovim stavovima prema uzimanju i čestini uporabe alkohola i ecstasyja. Autori su utvrdili da pozitivni stavovi prema uzimanju i učestalosti uzimanja ecstasyja posreduju učinke traženja uzbuđenja dok je traženje uzbuđenja izravno povezano s konzumiranjem alkohola. Ova crta osobnosti povezana je s navikom, obrascima, učestalošću pijenja i s ponašajnom dezinhibicijom, odnosno željom za pijenjem u socijalnim situacijama. U istraživanju Franquesa i suradnika (2003) pokazalo se kako sportaši skloni visokim rizicima pokazuju sličnu tendenciju žudnje za intenzivnim i raznolikim stimulacijama kao i opijatni ovisnici u odnosu na normalnu kontrolu. Uporaba marihuane i traženje uzbuđenja pozitivno su povezani s učestalošću uporabe, a ova crta je značajan čimbenik i kod uzimanja više vrsta droga (Bates i sur., 1994; Pedersen, 1991; Dom i sur., 2006). Štoviše, promjene ili stabilnost u rezultatu mjerenja traženja uzbuđenja povezane su s promjenama u obrascima uzimanja droge poput količine ili učestalosti. U studiji izraelskih adolescenata žudnja za uzbuđenjem je bila povezana s uporabom droga tijekom cijelog života, kao i s uzimanjem u mjesecu prije ispitivanja (Teichman i sur., 1989). Horvath i sur. (2004) su u longitudinalnoj studiji ustanovili njihov uzajamni i recipročni utjecaj. Više razine traženja uzbuđenja adolescenata u 9. i 10. razredu povezane su s višim razinama uporabe droga u dobi od 19 do 21 godine. Valja isto tako istaći da ranija uporaba droge utječe na ovu crtu osobnosti zbog dezinhibicijskih učinaka alkohola i droga.

U novije vrijeme u manjem su broju istraživanja ustanovljene negativne, srednje izražene ili posredne korelacije učinka traženja uzbuđenja i zlouporabe

ili ovisnosti o drogama i alkoholu (Verdejo-Garcia i sur., 2007; Arasaratnam, 2004; Ravert i sur. 2009; Ames i Stacey, 2005). S druge strane, recentne studije provedene u nekim državama Europske unije usmjerile su svoj istraživački interes na suvremeni način života mladih koji uključuje noćne zabave tijekom vikenda kad se droga uzima rekreativno (povremeno, prigodno). Calafat i sur. (2005) su utvrdili da, iako je uporaba droga bila povezana s intrapersonalnim čimbenicima kod mladih ljudi (rana dob započinjanja uzimanja kanabisa i alkohola, percepcija manjeg rizika, veća razina traženja uzbuđenja i upletenost u problematično ponašanje), varijable tzv. rekreativnog životnog stila bili su najbolje izraženi prediktori uporabe droga (motivacija, razlozi i učestalost izlazaka, razina uključivanja u noćni život i sl.). Slično istraživanje (Calafat i sur., 2007) na uzorku mladih u devet europskih država pokazalo je, također, da su navike povremenog uzimanja droge i varijable koje opisuju rekreativni način života „bolji“ prediktori za učvršćivanje obrasca uzimanja droga od protektivnih i rizičnih čimbenika (akademski uspjeh, obiteljska kontrola, traženje uzbuđenja, rani ulazak u svijet droge i drugo).

2.1.2 Impulzivnost

Impulzivnost je glavni kriterij koji se koristi u dijagnosticiranju cijelog spektra kliničkih poremećaja uključujući sljedeće: bulimia nervosa, ADD (poremećaj smanjene pažnje), patološko kockanje (Alessi i Petry, 2003), zlouporaba droga, piromanija, kleptomanija, opsesivno-kompulzivni poremećaj, kao i druge psihopatološke dijagnoze poput antisocijalnog poremećaja osobnosti i graničnog poremećaja osobnosti. Impulzivnost se smatra središnjim aspektom zlouporabe droga. Ova crta osobnosti sa svojim pridruženim karakteristikama prepoznata je u mnogim nozološkim sustavima za poremećaje povezane s uzimanjem droga. Primjerice, impulzivno i agresivno ponašanje su važne kliničke karakteristike alkoholizma tipa A (Babor i sur., 1992) i tipa II (Cloninger, 1988). Kao dijagnostički kriterij za ovisnost o psihoaktivnim tvarima DSM-IV (American Psychiatric Association, 1994) također uključuje impulzivno ponašanje (Evenden, 1999).

Neke studije sugeriraju kako impulzivnost ne povećava samo rizik uzimanja droga, već i negativnih životnih događanja (Hayaki i sur., 2005). Istraživači su identificirali nekoliko različitih oblika impulzivnosti, a kod nekih je znakovit smanjeni prijenos živčanih signala uključujući neuroprijenosnik 5-HT poznat kao serotonin.

Pod impulzivnošću se podrazumijeva tendencija pojedinca da čini brze ponašajne promjene bez obzira na negativne posljedice ili gubitak odgođene nagrade većeg intenziteta poput uzimanja droga unatoč svijesti o potencijalnim suprotnim učincima za zdravlje (Dawe i Loxton, 2004). Mjerenja koja kvantificiraju impulzivnost provode se samoiskazom (Patton i sur., 1995) i neuropsihologijskim testiranjem na temelju izvođenja nekih pokreta kako bi se procijenile različite komponente impulzivnosti poput vremena početka mišljenja, odnosno donošenja brzih ili sporih odluka u situacijama visoke nesigurnosti. Odgađanje nagrade (zadovoljstva) i brzi odgovor predstavljaju dva jasna načina kojima osoba može operacionalizirati impulzivnost (Swann i sur., 2002). Koncept odgode zadovoljstva temeljen je na primjeru životinje ovisne o nagradi u kojemu organizam favorizira trenutno zadovoljstvo, pa čak i ako je manjeg intenziteta od odgođenog (Ainslie, 1975). Nasuprot tome, samokontrola je sposobnost čekanja na veće i više odgođene pojačivače. Koncept brzog odgovora i neplanirane impulzivnosti uključuje nekoliko aspekata aktualnog ponašanja i to: brzo donošenje odluke, nemogućnost suzdržavanja od djelovanja i aktivnost bez obzira na posljedice (Lane i sur., 2003). Iako se ovi pristupi podrazumijevaju kod uporabe droga, potonja podvrsta impulzivnosti snažno je povezana s psihopatologijom (Swann i sur., 2002). Svaka dimenzija impulzivnosti odražava različiti aspekt uporabe droga. Impulzivnost vezana uz nemogućnost odgađanja nagrade, odnosno zadovoljstva može manifestirati inače potisnutu ranjivost osobe koja započinje s uporabom droge, a u tom slučaju modalitet brzog odgovora može pridonijeti održavanju zlouporabe droga među osobama koje već uzimaju droge. Ovako opisana impulzivnost potiče odluku pojedinca o uzimanju ili apstinenciji od droge tako da impulzivni brzi odgovor može biti aktiviran obrascem automatskog uzimanja droge poput kratkog reaktivnog ponašanja.

Konceptualne definicije impulzivnosti često uključuju jednu ili više komponenti ili dimenzija: nedostatak razmišljanja unaprijed (razmišljanje prije djelovanja), potragu za uzbuđenjima, manjak upornosti ili ustrajnosti, prenapljetost (brzoplekost), žurbu, osjetljivost na nagradu/zadovoljstvo (Whiteside i Lynam, 2003). Petry (2001, 30) navodi kako „impulzivnost uključuje orijentaciju prema sadašnjosti, preuzimanje rizika, žudnju za uzbuđenjima, ponašajnu dezinhibiciju, sklonost dosadi, osjetljivost na doživljavanje zadovoljstva, hedonizam, oskudno planiranje i smanjenu sposobnost da se odgodi gratifikacija». Rezultati faktorske analize

u više studija upućuju na dvije neovisne dimenzije impulzivnosti povezane sa zlouporabom droga: osjetljivost na nagradu i nepromišljenu impulzivnost (Dawe i sur., 2004). Drugi autori (Patton i sur., 1995) definiraju impulzivnost kao zbroj podobilježja osobnosti, kao što je djelovanje bez razmišljanja (motorički aspekt), brzo odlučivanje (kognitivni aspekt), radije razmišljanje o sadašnjosti nego o budućnosti (neplaniranje) i poteškoća u koncentraciji (održavanju pozornosti). Osim mjerenja impulzivnosti samoiskazom, koristi se i metoda procjenjivanja izbora unutar bihevioralne paradigme. U tom smislu Ainslie (1974) navodi kako je impulzivnost izbor malog, kratkotrajnog dobitka na račun većeg, dugoročnog gubitka. Kontinuirana uporaba droga vodi u izbor trenutne nagrade. Riječ je o izravnim farmakološkim učincima nasuprot odgođenoj dugoročnoj nagradi kao što su zdravlje, prihod, obiteljski i društveni odnosi. Kako je već spomenuto, različite dimenzije impulzivnosti mjere se i neuropsihološkim testovima poput inicijalnog vremena razmišljanja. Istraživanja samoiskazom pokazala su da konzumenti droga imaju više razine impulzivnosti od kontrolne skupine (Sher i sur., 2000, Petry, 2001). Pored toga, impulzivnost je povezana s težinom uporabe droga i kraćim zadržavanjem u tretmanu (Moeller i sur., 2001, Patkar i sur., 2004). Impulzivnost je, također, snažno povezana sa zlouporabom droga u djece i adolescenata. Longitudinalne studije su pokazale da je visokorizični čimbenik rane uporabe droga i kasnije zlouporabe na uzorcima djece i studenata (Dawe i sur., 2004). Isto tako, izmjerena je veća razina impulzivnosti kod ovisnika u odnosu na kontrolnu skupinu neovisnika (Allen i sur., 1998), osobito kad je riječ o tendenciji impulzivnog odgovora na negativna emocionalna stanja (Verdejo-Garcia, 2007). Nastavno, osobe koje uživaju više vrsta droga karakterizira veća razina impulzivnosti od onih koji su ovisni o jednoj drogi (Butler i Montgomery, 2004). Slični su rezultati istraživanja i kod ovisnika o alkoholu koji pokazuju ne samo više razine impulzivnosti, nego i činjenicu da je ova crta osobnosti često prisutna prije manifestacije problema povezanih s alkoholom (Caspi i sur., 1997). Belgijski istraživači Dom i sur. (2006) ispitivali su crte osobnosti poput impulzivnosti i traženja uzbuđenja u osoba koje su rano započele s uzimanjem alkohola i kod onih koji su započeli u odrasloj dobi. Više razine spomenutih obilježja imala je prva skupina. Visoku razinu povezanosti impulzivnosti s alkoholnom uporabom u adolescenata s psihijatrijskim dijagnozama (ADHD, poremećaj ponašanja, depresija, anksioznost) utvrdili su i Ernst i sur. (2006) u svom longitudinalnom istraživanju. Dob

započinjanja uzimanja alkohola obrnuto je razmjerna razini impulzivnosti. Isto vrijedi i za konzumente kokaina (Moller i sur., 2001). Uzimanje već u ranoj dobi najčešće vodi u kasniju puno težu alkoholnu ovisnost i probleme koje ona uzrokuje, kao i dulju putanju uzimanja alkohola. Ove osobe aktualno učestalije uzimaju više droga ili to čine dugotrajno. Impulzivnost ne utječe samo na početnu uporabu alkohola i psihostimulativnih droga, nego se smatra rizičnim čimbenikom za kasniji razvoj zlouporabe i ovisnosti o alkoholu i drogama. Izrazitu povezanost između impulzivnosti i težine uporabe kokaina utvrdili su i Moller i suradnici (2001), kao i negativnu korelaciju s učincima tretmana – kratko zadržavanje ili odustajanje od liječenja (Patkar i sur., 2004).

Studije o uzimanju ecstasyja (MDMA) isto tako pokazuju da korisnici ove droge imaju višu razinu impulzivnosti u odnosu na kontrolnu skupinu (Parrott i sur., 2000, Butler i Montgomery, 2004). Značajna je pozitivna korelacija između konzumirane količine ove droge i razine impulzivnosti. Naime, posljedica uporabe ecstasyja je proizvodnja manje količine serotonina što povećava razinu impulzivnosti. Druga je varijanta da je „impulzivnost posljedica ionako niskih razina serotonina prije uzimanja droga ili bez uzimanja droga» (Butler i Montgomery, 2004, 60). Neke studije su ispitivale utjecaj više rizičnih čimbenika u uzajamnoj interakciji na zlouporabu droga i alkohola. U istraživanju Beckera i Grila (2006) utvrđen je zajednički prediktivni model zlouporabe droga i alkohola u uzorku hospitaliziranih adolescenata koji čine impulzivnost, depresija, nisko samopouzdanje, nesigurnost u ophođenju s vršnjacima, zlostavljanje i delinkventna predispozicija. Carroll i sur. (2009) su ustanovili uzajamno djelovanje impulzivnosti, traženja novih iskustava i deprivacija u socijalnom okruženju na ranjivost (osjetljivost) mladih. Što je jača povezanost ovih rizičnih čimbenika, to je veći stupanj „dodatne ranjivosti“ koja povećava prediktivnost zlouporabe droga i alkohola tijekom kritične prijelazne faze iz zlouporabe u ovisnost. Rezultati navedenih istraživanja mogu se iskoristiti za osmišljavanje programa učinkovite selektivne i indicirane prevencije zlouporabe psihoaktivnih sredstava u organiziranim sustavima koji okupljaju djecu i mlade.

3. POREMEĆAJI OSOBNOSTI I KOMORBIDNA PSIHOPATOLOGIJA POVEZANA S UPORABOM DROGE

Psihički poremećaji mogu se javiti prije početka uzimanja droga ili alkohola (primarni) i poticati ovisnost ili se razvijaju kao posljedica ovisnosti o psihoaktivnom sredstvu (sekundarni, psihičke

komplikacije), ili se, pak, javljaju istovremeno sa ovisnošću pod utjecajem istih etioloških čimbenika (npr. genetski, okolinski i dr).

Poremećaji osobnosti mogu se pojaviti uz poremećaj vezan uz uporabu droge što označava komorbiditet. Pojam „dualne dijagnoze“ odnosi se na poremećaj izazvan uzimanjem droga ili alkohola i drugih psihijatrijskih poremećaja. Iz povezivanja oba termina proistječe određivanje homotipnog komorbiditeta (pojavnost poremećaja unutar jedne dijagnostičke skupine – npr. ovisnost o sedativima, poremećaji alkoholne uporabe i dr.) i heterotipnog komorbiditeta što podrazumijeva pojavnost dvaju poremećaja iz različitih dijagnostičkih skupina. Najčešće je riječ o poremećaju alkoholne uporabe ili zlouporabe/ovisnosti o drogama i izražene depresije i/ili anksioznosti (istraživanja Stinsona i sur., 2005, Davisa i sur., 2008, Ferigola i sur., 2009, Saracena i sur., 2009). Na uzorku kokainskih ovisnika Poling i sur. (2007) ustanovili su prisutnost komorbidne depresije i uporabe alkohola kao rizične čimbenike recidiva, a impulzivnost i slične crte osobnosti kao značajne prediktore reakcija pacijenata na intervencije u tretmanu.

Istraživači se u značajnoj mjeri slažu da ovisnike karakterizira teža psihopatologija. Studije koje koriste DSM-IV pokazuju kako su poremećajima uzrokovanim psihoaktivnim sredstvima pridruženi poremećaji sa Osi I (npr. poslijetraumatski stresni poremećaj, depresija) i Osi II (npr. antisocijalni poremećaj osobnosti) i da su kao takvi učestaliji od bazičnih mjerenja navedenih poremećaja (Ross i sur., 2003). Primjerice, procjena prevalencije mentalnih poremećaja u općoj populaciji je između 10-14% (Weissman, 1993), a u populaciji koja zlorabi droge iznosi čak i do 100% (Bowden-Jones i sur., 2004) kada se uzmu u obzir svi ukupno dijagnosticirani pridruženi poremećaji poput anksioznosti, depresije, poremećaja osobnosti i drugih poremećaja jer je najčešće riječ o mnogostrukoj komorbidnoj psihopatologiji. Psihopatologija osoba s poremećajima vezanim uz uporabu psihoaktivnih sredstava je visoko prevalentna. Ispitivanjem opće populacije u SAD Stinson i sur. (2005) utvrdili su prevalenciju od 1.1% komorbidnih poremećaja vezanih uz istodobnu uporabu alkohola i droga (homotipni komorbiditet), 7.9% za poremećaje izazvane samo alkoholnom uporabom i 0.9 % samo uporabom droga. Skupinu homotipnog komorbiditeta i onu s poremećajem zbog zlouporabe droga karakteriziraju više razine aktualnog komorbidnog raspoloženja, anksioznost i poremećaj osobnosti. Sociodemografski podaci ukazuju na mlađe neož-

njene muške osobe, nižeg ekonomskog statusa od skupine s poremećajem izazvanim samo uporabom alkohola. Slične rezultate o prevalenciji homotipnog komorbiditeta u ponovljenim nacionalnim epidemiološkim istraživanjima potvrdili su Stinson (2006) i Grant (2010).

Prevalencija komorbiditeta među ovisnicima o drogama pokazuje u istraživanjima velika odstupanja ovisno o metodama ispitivanja, vrsti i karakteristikama uzorka. S obzirom da se najveći broj ovih istraživanja provodio na uzorcima bolničkih pacijenata, uobičajena je konstatacija o višim razinama komorbiditeta. Carra i Johnson (2009) ustanovili su da se stope komorbiditeta zlouporabe alkohola i droga u pacijenata s dijagnosticiranom psihozom u Velikoj Britaniji kreću od 20-37%, 6-15% registrirano je u ustanovama za tretman ovisnika, a u bolničkim i forenzičnim uvjetima u rasponu od 38-50%. Odstupanja su povezana i s dijagnosticiranjem poremećaja osobnosti u različitim vremenskim točkama u procesu liječenja (Banken i sur., 1999).

Prevalencija komorbiditeta za konzumente ilegalnih droga u istraživanju Balla (2005) iznosila je 79%, a za alkoholne 44%. Slični rezultati dobiveni istom metodom pokazali su se i u međunarodnoj studiji provedenoj u Njemačkoj, Nizozemskoj, Kanadi, Meksiku i SAD. U Velikoj Britaniji su Bowden-Jones i sur. (2004) proveli opsežnu studiju utvrđivanja poremećaja osobnosti na uzorku bolničkih pacijenata – ovisnika o drogama i alkoholu. Prevalencija poremećaja osobnosti kod ovisnika o drogama iznosila je 37%, a kod ovisnika o alkoholu 53%. Najčešći poremećaji osobnosti bili su emocionalna nestabilnost-granični poremećaj, impulzivni-histrionski i disocijalni poremećaj. Kod alkoholne populacije bili su prisutniji anksiozni, ovisnički i opsesivno-kompulzivni poremećaj. Prema Buljanu (2010) psihijatrijski poremećaji najčešće pridruženi alkoholizmu su poremećaji prouzročeni drugim sredstvima ovisnosti (18%), antisocijalni poremećaji osobnosti (14,4%), poremećaji raspoloženja (13,4%), anksiozni poremećaji (19,4%) i shizofrenija (3,8%). Slovensko istraživanje Makovec-Rus i sur. (2002) o komorbiditetu alkoholnih ovisnika u bolničkom tretmanu tijekom dvogodišnjeg razdoblja pokazalo je da su najčešće pridružene dijagnoze bile nikotinska ovisnost (42%) i podjednaki udio depresivnog poremećaja i poremećaja osobnosti (15.6%). Wilsey i sur. (2008) su ispitivali depresiju, anksiozni poremećaj, PTSP, panične atake i poremećaj osobnosti na uzorku od 113 ovisnika o opijantima. Utvrđena je statistički značajna povezanost depresije, anksioznosti i paničnog poremećaja s

ovisnošću. U brojnim studijama ispitivana je povezanost određene vrste droge i patologije osobnosti. Kao što se i očekivalo, odstupanja u komorbiditetu bila su ekstremna. Kod bolničkih ovisnika o kokainu bila su u rasponu od 30% do 75% (Weiss i sur., 1993; Kranzler i sur., 1994; Fieldman i Woolfolk, 1995). Najmanje jedan od poremećaja osobnosti utvrđen je kod 87% opijatnih ovisnika u istraživanju Rounsavilla i sur. (1987). Na uzorku pacijenata na metadonu utvrđen je anksiozni poremećaj kod 55% i afektivni poremećaj kod 57.8% opijatnih ovisnika (Haas i sur., 1996). Slične rezultate vezane uz anksiozni poremećaj u SAD dobili su Agosti i sur. (2002) na uzorku ovisnika o kanabisu. Za 14% konzumenata MDMA (ecstasy) utvrđen je poremećaj kontrole impulsa (Shifano i sur., 1998). Ovisnost o više vrsta droga obično je povezana s više psihijatrijskih sindroma i mnogostrukom komorbidnom psihopatologijom. Najčešće joj je pridružen antisocijalni poremećaj osobnosti praćen poremećajem raspoloženja i anksioznošću (Kandel i sur., 2001) i to u rasponu od 15-50% (De Jong i sur., 1993). Kod alkoholnih ovisnika utvrđen je granični poremećaj osobnosti u 13-34% slučajeva (Skinstad i Swain, 2002).

Nastavno, istraživači su pokazali kako su crte osobnosti povezane s poremećajem uporabe psihoaktivnih sredstava. Osobe koje ispunjavaju kriterije za poremećaj ovisnosti o psihoaktivnim sredstvima (engl. *substance dependence disorder*) pokazuju višu razinu dezinhibicije i negativnog afektiviteta od onih kojima nije dijagnosticiran poremećaj ovisnosti (Krueger i sur., 1996). U skladu s tim, neke studije indiciraju kako alkoholni ovisnici iskazuju veću negativnu emocionalnost i impulzivnost od neovisnika (Sher i Trull, 1994, Prescott i sur., 1997). Malo je istraživanja koja ispituju interakcije između određenih crta osobnosti i poremećaja osobnosti na uzorku osoba koje zlorabe droge. Nedostaju studije koje bi proučavale razlike između normalnih dimenzija osobnosti i poremećaja osobnosti. Ispitivana je, naime, i utvrđena povezanost određenih karakteristika osobnosti i komorbidnih poremećaja. Ball i sur. (1994) su ustanovili povezanost visoke razine traženja uzbuđenja s obiteljskom psihopatologijom, antisocijalnim poremećajem osobnosti, poremećajem pažnje i poremećajem u ponašanju.

Među malobrojnim je istraživanje Conwaya i sur. (2002) koji su utvrdili prirodu veze između uporabe droga, izbora određene vrste droge, komorbiditeta i nekih karakteristika osobnosti, posebice dezinhibicije u ponašanju. Rezultati podupiru pretpostavku da se poremećaji osobnosti, pridruženi ovisnosti o drogama, u suodnosu s crtama osobnosti

moгу mijenjati ovisno o izboru droge. Stoga, ovisnici o drogama imaju višu razinu dezinhibicije i više psihičkih poremećaja. Povezanost dezinhibicije i izabrane droge ostaje i nadalje nakon adaptacije na drogu kod osoba s antisocijalnim poremećajem osobnosti (Conway i sur., 2002, 231). Na sličan način su Flory i sur. (2002) istražili povezanost dimenzija osobnosti i uporabe droga uzimajući u obzir simptome komorbidne psihopatologije. Autori navode kako je, „osobnost ostala značajno povezana sa simptomima zlouporabe droga, čak i onda kad je istraživanjem kontrolirano njeno preklapanje s antisocijalnim simptomima“ (Flory i sur., 2002, 1295). Ovi rezultati čine upitnom tvrdnju kako prethodno antisocijalno ponašanje, prije nego dimenzije osobnosti, vodi u alkohol i drogu. Kako u studiji nema podataka o eventualnim delinkventima u selekcioniranom uzorku, pretpostavka je da je riječ o konzumentima droga koji se ponašaju asocijalno, ali ne nužno i antisocijalno (ne čine kaznena djela) te se vrlo vjerojatnom čini pretpostavka da će se kod ovisnika - počinitelja kaznenih djela češće izmjeriti određene psihopatološke crte osobnosti negoli u ostalih konzumenata droge.

4. OČEKIVANJA POVEZANA S UZIMANJEM DROGA I ALKOHOLA

Očekivanja osobe vezana uz uporabu droga i njen krajnji učinak odnose se na vjerovanja, percipirane funkcije, ranije iskustvo uzimanja i kognitivnu motivaciju pojedinca. Vjerovanja o učincima droge na raspoloženje i ponašanje su kognitivni medijatori koji mogu biti pozitivni i negativni. Odluka o uzimanju nekog psihoaktivnog sredstva je nakana posredovana individualnim vjerovanjima i očekivanjima o željenim posljedicama njegove uporabe. Očekivanja tako postaju kognitivni medijatori koji služe „filtriranju“ različitih utjecaja putem mehanizama socijalnog učenja. Prevladava stajalište da se očekivanja razvijaju prije iskustava s uporabom droge (Christiansen i sur., 1989), odnosno s drogom povezane spoznaje formiraju se prije nekog značajnog kontakta s njom. Neka istraživanja upućuju na značajan porast pozitivnih očekivanja vezanih uz učinak alkohola u dobi od 9 i 10 godina (Hipwell i sur., 2005). Iako i pozitivna i negativna očekivanja mogu biti prognostički čimbenici glede uporabe droga, ipak su se pozitivna očekivanja pokazala snažnijim prediktorima (Mc Kee i sur., 1998, Williams i Clark, 1998, Jones i sur., 2001, Noar i sur., 2003). Najveći broj istraživanja o očekivanjima koja se vezuju uz uporabu psihoaktivnih sredstava proveden je na populaciji adolescenata i mlađih

punoljetnika (Williams i Clark, 1998, Anderson i sur., 2005). Ovi kognitivni medijatori pokazali su se izraženim prediktorima ne samo uporabe alkohola i droga, nego i posljedica proizašlih iz te uporabe. Neka longitudinalna istraživanja u posljednja dva desetljeća pridonijela su pojašnjenju uloge očekivanja ili kognitivne motivacije u poticanju zlouporabe droga. U follow-up studiji Newcomba i sur. (1988) ispitivani su učenici od 10. do 12. razreda te su utvrđene četiri specifične dimenzije očekivanja u uzorku adolescenata koje uključuju smanjenje negativnih osjećaja, jačanje pozitivnog utjecaja i kreativnosti, društvenu koheziju i ovisnost. U sličnom istraživanju Stacey i sur. (1991) utvrđeno je kako su očekivanja povezana s ranom uporabom alkohola prediktivna u odnosu na kasnije posljedice, kao što su i očekivanja vezana uz rano konzumiranje kanabisa bila prediktivna u odnosu na kasniju pojačanu uporabu u smislu povećanja količine i učestalosti. U nekim novijim istraživanjima ispitivala se povezanost između osobnosti i očekivanja pojedinca u odnosu na alkohol i drogu. Anderson i sur. (2005, 328) su utvrdili pokazatelje značajne prediktivnosti ekstraverzije povezane s očekivanjima od uporabe alkohola na uzorku učenika petog razreda. Autori naglašavaju prisutnost pozitivnih očekivanja kod učenika unatoč tome što nisu redovito konzumirali alkohol. Dezinhibicija operacionalizirana kao interakcija neuroticizma i ekstraverzije nije u pozitivnom odnosu sa željenim očekivanjima od uporabe alkohola. Ona je izravno povezana s ponašanjem osobe pod djelovanjem alkohola, ali ne i s očekivanjima od njegova konzumiranja. U drugom istraživanju, međutim, utvrđena je pozitivna povezanost dezinhibicije i očekivanja vezanih uz uporabu alkohola (McCarthy i sur., 2001). Utjecaj nespecifičnih i za alkohol vezanih specifičnih čimbenika koji pridonose zaštiti ili riziku njegove rane uporabe i posljedičnih problema ispitivali su Windle i sur. (2009). Nespecifični rizični/protektivni čimbenici uključivali su određene crte temperamenta i osobnosti, religioznost, postojanje roditeljske podrške, usmjeravanja i nadzora, a najutjecajniji, za alkohol vezani, specifični rizični/zaštitni čimbenici odnosili su se na obiteljsku povijest alkoholizma, utjecaj brata/sestre i vršnjaka koji oblikuju očekivanje i ponašanje adolescenta u pogledu poželjnosti uporabe alkohola. Manji je broj istraživača analizirao povezanost različitih crta osobnosti poput depresije, traženja uzbuđenja, društvene usklađenosti i osamljenosti s jedne strane i kognitivne motivacije (očekivanja) s druge. Stacy i sur. (1995) su tako testirali izravni učinak uporabe kokaina nasuprot njegovu medijacijskom (posre-

dućem) modelu. Rezultat ovoga istraživanja je pokazao kako konstrukt očekivanja ima izravan učinak na konzumiranje kokaina i drugih droga, kao i jaču prediktivnu valjanost uporabe kokaina nego što ih imaju spomenute varijable osobnosti koje su posredovane kognitivnom motivacijom (Stacy i sur., 1995, 664). Pozitivna očekivanja u odnosu prema konzumiranju ecstasyja (MDMA) iskazali su i sudionici istraživanja u dobi od 18.-35. godine koji su povremeno uzimali spomenutu drogu (Businelle i sur., 2009).

5. ZAKLJUČAK

Istraživanja modela osobnosti vezanih uz predikciju uporabe psihoaktivnih sredstava uglavnom su usredotočena na konstrukte dezinhibicije, impulzivnosti i traženja uzbuđenja. Prediktivnu valjanost pokazale su i studije koje su ispitivale povezanost crta osobnosti i kognitivnih procesa u odnosu na zlouporabu droga. Nastavno, mnoga su istraživanja svoju pozornost usmjeravala na uzajamnu vezu ovisnosti i duševnih poremećaja. Značajna ograničenja postoje u prostoru identifikacije veza različitih crta osobnosti i (zlo)uporabe psihoaktivnih sredstava u odnosu na definiranje različitih dimenzija osobnosti što otežava utvrđivanje njihova preciznog broja i značenja.

Općenito uzevši, rezultati većine istraživanja koja su se bavila ispitivanjem crta osobnosti upućuju na konstataciju da je traženje uzbuđenja dobro izražen predisponirajući čimbenik započinjanja s uporabom droga u ranoj dobi, za razliku od impulzivnosti koja više pridonosi kontinuitetu i razvoju uporabe te u konačnici ovisnosti o drogama. Ovu bi, do sada, najrašireniju hipotezu trebalo i nadalje testirati longitudinalnim istraživanjima. Do danas su, još uvijek, nedostavno ispitani povezanost i razlike između određenih crta osobnosti i različitih kategorija droga poput opijata (heroin) i psihostimulativnih droga (kokain). Naime, dosadašnje studije nisu dale cjelovitu spoznaju relacija između osobnosti i uporabe droga jer su u središtu ispitivanja bile pojedinačne dimenzije osobnosti kojima je nedostajao teorijski okvir u cjelini (Adams i sur., 2003). Značajna neslaganja autora postoje i u pogledu kauzaliteta na relaciji osobnosti i uporabe droga. Manjem broju autora osnovno je polazište teza da uporaba droge prethodi mogućim promjenama osobnosti (Sherr i Trull, 1994), a dominantna su empirijska istraživanja čiji rezultati upućuju na snažnu prognostičku vrijednost i ulogu obilježja osobnosti za početnu uporabu droga i alkohola. U ispitivanjima utjecaja čimbenika osobnosti na ponašanje pojedinca rezultati pojedinih istraživanja

ukazuju na izraženu prediktivnu vrijednost crta osobnosti koje imaju biološku osnovu na ponašanje (npr. impulzivnost), dok druga istraživanja naglašavaju kako su crte osobnosti posredovane okolinskim utjecajima i kognitivnim varijablama kad je posrijedi uporaba psihoaktivnih tvari. U svakom slučaju, postoji potreba za integriranjem modela ili sustava koji će uključiti konstrukte osobnosti i kognicije te njihove interakcije na uporabu droga.

Iako postoji značajna usuglašenost glede komorbiditeta različitih duševnih poremećaja i ovisnosti o drogama, nedostatno su istraženi mehanizmi i kauzalitet veza između patologije osobnosti i zlouporabe droga (Hartnoll, 2004). Nastavno, i nadalje se testiraju hipoteze i postavljaju pitanja je li komorbidna stanja prethode ili se javljaju istodobno s uporabom droga, odnosno mogu li se psihopatologija osobnosti i uporaba droga povezati s genetskom predispozicijom. U konačnici, empirijski dokazi vezani uz hipotezu o samoliječenju psihoaktivnim sredstvima i gleda se da kronična uporaba droga može pridonijeti razvoju različitih vrsta psihopatologije još nisu postigli svoju uvjerljivost. Zbog navedenih nedosljednosti i ograničenja potrebno je u daljnjim istraživanjima obuhvatiti podjednako kognitivne, afektivne i bihevioralne aspekte zlouporabe i ovisnosti o psihoaktivnim sredstvima, voditi računa o formiranju različitih uzoraka konzumenata droga uzimajući u obzir i stadije zlouporabe, potom o primjeni različitog instrumentarija i metodologije, a posebice razlučiti varijable koje su bitne za promatranu pojavu u etiološkom smislu od varijabli koje predstavljaju njen simptom ili posljedicu. To znači da bi izdvojena dimenzija osobnosti trebala biti prediktor početnih poremećaja u ponašanju vezanih za zlouporabu psihoaktivnih tvari ili pak neposredno ili trajno obilježje tog poremećaja koje mora imati zadovoljavajuću diskriminativnu vrijednost, a time i osiguranu dijagnostičku preciznost u praksi.

S obzirom da se dimenzije osobnosti pojedinca ne razvijaju kao zaseban entitet, tako se i zlouporaba psihoaktivnih sredstava odvija u kontinuiranom dinamičkom i recipročnom procesu interakcije osobnosti pojedinca, okruženja i same psihoaktivne tvari. Stoga su istraživanja u posljednjoj dekadi pokazala porast interesa za kreiranje različitih intervencija u obliku programa za socijalno i emocionalno učenje, s ciljem povećanja emocionalne kompetentnosti u raznim kontekstima (Mayer, Caruso i Salovey, 2000). U tom smislu valja podsjetiti kako nemogućnost kontrole postupaka (pojačana impulzivnost), slabija mogućnost odgađanja zadovoljenja potreba, niska tolerancija na frustracije, nemoguć-

nost primjerenog izražavanja emocija, ograničeni raspon rješenja u reagiranju na stres u kombinaciji s niskim samopoštovanjem, nedostatkom obiteljskih i društvenih veza, buntovnošću i otporom prema autoritetima kao rizične čimbenike, u konačnici, možemo uočiti kod psihički i tjelesno zdrave djece. Pod dodatnim su rizikom djeca i mladi koji su već na neki način onemogućeni u razvoju – hiperaktivna ili intelektualno ili tjelesno ograničena djeca što dodatno utječe na njihov osjećaj samopouzdanja, samopoštovanja i osjećaj prihvaćenosti u društvu. Pozitivno iskustvo mogućnosti kontrole ponašanja i emocija, sposobnosti rješavanja socijalnih situacija i socijalne prilagodbe, mogućnosti kreativnog rješavanja problema utječe na stvaranje konačne pozitivne slike o sebi i takva će osoba vjerojatno razviti jače samopouzdanje i biti sposobnija upravljati svojim postupcima te donositi odluke kad je to potrebno. U suprotnom će najvjerojatnije biti sklona preuzimanju rizika, postupati impulzivno i ne voditi dovoljno računa o mogućim posljedicama svojih postupaka. Osobe koje imaju poteškoća u snalaženju u socijalnim situacijama često sumnjaju u svoju vještinu ponašanja i odluke koje su donijeli te tako postaju podložnije negativnim utjecajima okoline u kojoj se nalaze. S druge strane, djeca i mladi koji su skloni pasivizaciji, povlačenju u sebe, depresiji i bijegu od problema lako će doći na ideju da pomoću droge ili alkohola „zaborave“ na probleme koje nisu u stanju konstruktivno riješiti. Inhibiranost u izražavanju emocija (npr. tuge i ljutnje) može, također, rezultirati kroničnom unutarnjom napetošću i željom za unutarnjom relaksacijom. Kao što je već ranije spomenuto, želja za brzim postizanjem zadovoljstva (trenutna gratifikacija) također vodi u uzimanje psihoaktivnih tvari kao sredstava koja to omogućuju.

Stoga se pod socijalno-emocionalnim učenjem (SEU) podrazumijeva proces stjecanja znanja, stavova i vještina koje se odnose na prepoznavanje i upravljanje emocijama (načini kontrole impulsa i nošenje s uznemirujućim događajima), razvoj vještina slušanja i usmjeravanja pozornosti, snalaženje u socijalnom svijetu, uspostavljanje i održavanje odnosa s drugima, odgovornost i predanost radu te učinkovito donošenje odluka. Programi ove vrste usmjereni su na opću ili rizičnu populaciju i obuhvaćaju više područja socijalizacije djece i mladih (obitelj, škola i zajednica). Imaju za cilj učiniti djecu i mlade od 5 do 18 godina otpornijima na razne psihopatološke pojave poput zlouporabe psihoaktivnih sredstava, nasilja, poremećaja u ponašanju, delinkvencije i dr., na način da se kod djece potiču vještine prepoznavanja i upravljanja

emocijama kod sebe i drugih, kontrole vlastitih reakcija, empatije i prosocijalnog ponašanja i slično (Kuterovac Jagodić, 2003).

Sustavan pregled postojećih programa za socijalno i emocionalno učenje i evaluirane učinke SEU programa daju Durlak i sur., (2007), Greenberg i suradnici, (2003), Catalano i sur. (2002) i Udruženje za akademsko, socijalno i emocionalno učenje - CASEL (2005). Primjerice, od 153 programa za promicanje mentalnog zdravlja i prevenciju zlouporabe droga i drugih poremećaja u ponašanju kod mladih, 44 programa su se pokazala kao modeli koji daju pozitivne učinke u smanjenju zlouporabe droga (utjecaj rizičnih/zaštitnih čimbenika) (<http://www.modelprograms.samhsa.gov/effective.htm>). Valja napomenuti kako je najveći dio programa razvoja socijalno-emocionalnih kompetencija kod djece i mladih u razvijenim državama sastavni dio školskog obrazovnog kurikuluma.

Tobler i sur. (2000) su sačinili pregled 207 univerzalnih preventivnih programa i ustvrdili kako interaktivni programi SEU povećavaju interpersonalne vještine i time postižu veći učinak, posebice ako uključuju vještine postavljanja ciljeva, odbijanja nepoželjnog ponašanja, asertivnosti i nošenja sa stresnim događajima. Najveći učinci pokazali su se uključivanjem šire zajednice, medija i obitelji. Nastavno, kad je riječ o prevenciji uzimanja droga i asocijalnog ponašanja mladih, meta-analiza koju su proveli Wilson, Gottfredson i Najaka (2001) na 165 studija preventivnih intervencija ukazuje na sedam tipova *individualno usmjerenih intervencija* (poput

savjetovanja, mentorstva, samokontrole, instrukcija socijalne kompetentnosti) i četiri tipa *intervencija usmjerenih na okolinu* (uspostavljanje normi ponašanja, upravljanje disciplinom). Programi samokontrole i socijalne kompetencije temeljene na kognitivno-bihevioralnim metodama pokazali su se dosljedno učinkovitim u smanjivanju uzimanja droge, stupnja napuštanja škole, izostanaka te poremećaja u ponašanju. Intervencije usmjerene na okolinu posebno su bile djelotvorne u smanjenju delinkventnog ponašanja i korištenju psihoaktivnih tvari. Također, sve su intervencije imale jače učinke na rizičnim populacijama. Inačica SEU programa i njegova evaluacija s pozitivnim učincima provedeni su i u hrvatskim školama (Munjas Samarin, 2007).

Iako postoje evaluacije raznovrsnih programa, teško ih je usporediti jer imaju definirane različite ciljeve i ciljne populacije, različita sociokulturna okruženja i razinu kvalitete u primjeni i praćenju programa te različite mjere učinka. Nerijetko umjesto valjanih i pouzdanih mjera djelotvornosti programa postoje jedino samoprocjene sudionika o subjektivnim dobrobitima tako da nedostaju empirijski podaci, a vrlo često nacrti istraživanja u svrhu evaluacije intervencija nemaju komparabilnu skupinu. Unatoč navedenim manjkavostima, a uvažavajući provjerene dosege SEU programa u smanjenju neprihvatljivih ponašanja te aktualne razvojne potrebe i višedimenzionalne probleme djece i mladih u Hrvatskoj, smatramo kako bi inačicu ovog programa prilagođenu svrsi i potrebama ciljnih populacija trebalo integrirati u predškolske i školske obrazovne sadržaje.

LITERATURA:

- Adams, J. B., Heath, A. J., Young, S. E., Hewitt, J. K., Corley, R. P., Stallings, M. C. (2003): Relationships between personality and preferred substance and motivations for use among adolescent substance abusers. *The American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 3, 691-712.
- Agosti, V., Levin, F., Nunes, E. (2002): Rates of psychiatric comorbidity among U.S. residents with lifetime cannabis dependence. *American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 28, 643-651.
- Ainslie, G., (1975): Specious reward: A behavioural theory of impulsiveness and impulse control. *Psychological Bulletin*, 82, 463-496.
- Ainslie, G.W., (1974): Impulse control in pigeons. *Journal of Experimental Analysis of Behavior*, 21, 485-489.
- Allen, T. J., Moeller, F. G., Rhoades, H.M., Cherek, D.R., (1998): Impulsivity and history of drug dependence. *Drug and Alcohol Dependence*, 50, 137-145.
- Alessi, S. M., Petry, N. M. (2003): Pathological gambling severity is associated with impulsivity in a delay discounting procedure. *Behavioural Process*, 64, 345-354.
- American Psychiatric Association (1980): Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-III). American Psychiatric Association. Washington, DC.
- American Psychiatric Association (1994): Diagnostic and statistical manual of mental disorders, (DSM-IV). Washington, DC.
- Anderson, K. G., Brown, S. A., Paulus, M.P., Schweinsburg, A., Tapert, S. (2005): Examining personality and alcohol expectancies using functional magnetic resonance imaging (fMRI) with adolescents. *Journal of Studies on Alcohol*, 66, 323-330.
- Andrew, M., Cronin, C. (1997): Two measures of sensation seeking as predictors of alcohol use among high school males. *Personality and Individual Differences*, 22, 393-401.
- Andrucci, G. L., Archer, R. P., Pancoast, D. L., Gordon, R. A. (1989): The relationship of MMPI and Sensation Seeking scales to adolescent drug use. *Journal of Personality Assessment*, 53, 253-266.
- Ames, S. L., Stacy, A. W. (2005): Implicit Cognition and Dissociative Experiences as Predictors of Adolescent Substance Use. *American Journal of Drug & Alcohol Abuse*, 31, 1, 129-162
- Arasaratnam, L. A. (2004): Sensation Seeking as a Predictor of Social Initiative in Intercultural Interactions. *Journal of Intercultural Communication Research*, 33, 3/4, 215-222
- Babor, T. F., Hofmann, M., Del Boca, F. K., Hesselbrock, V. M., Meyer, R. E., Dolinsky, Z. S., Rounsaville, B. J. (1992): Types of alcoholics. I: Evidence for an empirically derived typology based on indicators of vulnerability and severity. *Archives of General Psychiatry*, 49, 599-608.
- Ball, S. A. (2005): Personality traits, problems and disorders: Clinical applications to substance use disorders. *Journal of Research in Personality*, 39, 84-102.
- Ball, S. A., Carroll, K. M., Rounsaville, B. J. (1994): Sensation seeking, substance abuse, and psychopathology in treatment-seeking and community cocaine abusers. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 62, 1053-1057.
- Ball, S. A., Tennen, H., Polling, J., Kranzler, H., Rounsaville, B. J. (1999): Personality, temperament and character dimensions and the DSM-IV personality disorders in substance abusers. *Journal of Abnormal Psychology*, 106, 354-356.
- Banken, J. A., Melchert, T. P., Thomas, V. H. (1999): Substance dependence and personality disorders: Comorbidity and treatment outcome in an inpatient treatment population. *Journal of Studies on Alcohol*, 60, 271, 283.
- Bardo, M. T.; Donohew, R.L.; Harrington, N. G. (1996): Psychobiology of novelty seeking and drug seeking behavior. *Behavioural Brain Research*, 77, 23-43.
- Barnea, Z., Teichman, M., Rahav, G. (1992): Personality, cognitive, and interpersonal factors in adolescent substance use: A longitudinal test of an integrative model. *Journal of Youth and Adolescence*, 21, 187-201.
- Bates, M. E., White, H. R., Labouvie, E. (1994): Changes in sensation-seeking needs and drug use. U: Venturelly, P.J. (Ur.), *Drug Use in America: Social, Cultural, and Political Perspectives*. Sudbury, MA: Jones & Bartlett Publishers, Inc., 67-75.
- Becker, D. F., Grilo, C. M. (2006): Prediction of drug and alcohol abuse in hospitalized adolescents: Comparisons by gender and substance type. *Behaviour Research & Therapy*, 44, 10, 1431-1440

- Benjamin, J., Li, L., Patterson, C., Greenberg, B. D., Murphy, D. L., Hamer, D. H. (1996): Population and familial association between the D4 dopamine receptor gene and measures of novelty seeking. *Nature Genetics* 12, 81-84.
- Bowden-Jones, O., Iqbal, M., Tyrer, P., Seivewright, N., Cooper, S., Judd, A., Weaver, T. (2004): Prevalence of personality disorder in alcohol and drug services and associated comorbidity. *Addiction*, 99, 1306-1314.
- Bratko, D., Butković, A. (2004): Pet velikih faktora ličnosti i predviđanje traženja uzbuđenja kod adolescenata i njihovih roditelja. *Suvremena psihologija*, 7, 1, 65-76.
- Brocke, B., Beauducel, A., Tasche, K. G. (1999): Biopsychological bases and behavioural correlates of sensation seeking: Contributions to a multilevel validation. *Personality and Individual Differences*, 26, 1103-1123.
- Buljan, D. (2010): Alkoholizam i psihijatrijski komorbiditet. Suvremeni pristupi u tretmanu alkoholom uzrokovanih poremećaja. Prvi alkohološki simpozij Bosne i Hercegovine s međunarodnim sudjelovanjem, Tuzla, 23.-24- travanj, 2010.
- Businelle, M.S., Kendzor, D.E., Rash, C. J. Patterson, S.M., Copeland, A. L. (2009): The development and validation of the methylenedioxymethamphetamine (MDMA) beliefs questionnaire (MDMA-BQ) in college students *Addiction Research & Theory*, 17, 4, 432-445.
- Butler, G. K., Montgomery, A. M. (2004): Impulsivity, risk taking and recreational ecstasy (MDMA) use. *Drug and Alcohol Dependence*, 76, 55-62.
- Butorac, K. (2007): Usporedni prikaz tretmana ovisnika počinitelja kaznenih djela u zakonodavstvu država Europske Unije – alternativne sankcije. Zbornik radova s međunarodne Konferencije “Ovisnost, zlouporaba droga, rehabilitacija, resocijalizacija, smanjenje štete – Trendovi, pristup i odgovori društva na suzbijanje zlouporabe opojnih droga”, Pula, 24.-26. rujna 2006., 143-152.
- Calafat, A., Fernández, G. C., Juan, M., Becoña, E.(2007): Vida recreativa nocturna de los jóvenes españoles como factor de riesgo frente a otros más tradicionales. *Adicciones*, 19, 2, 125-132
- Caspi, A., Begg, D., Dickson, N., Harrington, H., Langley, J., Moffitt, T. E., Silva, P. A. (1997): Personality differences predict health-risk behaviors in young adulthood: Evidence from a longitudinal study. *Journal of Personality and Social Psychology* 73, 1052-1063.
- Carrà, G., Johnson, S. (2009): Variations in rates of comorbid substance use in psychosis between mental health settings and geographical areas in the UK. *Social Psychiatry & Psychiatric Epidemiology*, 44, 6, 429-447.
- Carroll, M.E., Anker, J.J., Perry, J.L. (2009): Modeling risk factors for nicotine and other drug abuse in the preclinical laboratory. *Drug & Alcohol Dependence*, 1, 104, 70-78.
- Catalano, R.F., Berglund, M.L., Ryan, J.A.M., Lonczak, H.S., Hawkins, J.D. (2002): Positive youth development in the United States: Research findings on evaluations of positive youth development programs. *Prevention & Treatment*, 5.
- Christiansen, B. A., Smith, G. T., Roehling, P.M., Goldman, M. S. (1989): Using alcohol expectancies to predict adolescent drinking behavior after one year. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 57, 93-99.
- Cloninger, C. R., Sigvardsson, S., Bohman, M. (1988): Childhood personality predicts alcohol abuse in young adults. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 12, 494-505.
- Cloninger, C. R., Adolfsson, R. Svrakic, N. M. (1996): Mapping genes for human personality. *Nature Genetics*, 12, 3-4.
- Cohen, E. S., & Fromme, K. (2002): Differential determinants of young adult substance use and high-risk sexual behavior. *Journal of Applied Social Psychology*, 32, 1124-1150.
- Conway, K. P., Swendsen, J. D., Rounsaville, B. J., Merikangas, K. R. (2002): Personality, drug of choice, and comorbid psychopathology among substance abusers. *Drug and Alcohol Dependence*, 65, 225-234.
- Conway, K. P.; Kane, R. J.; Ball, S. A.; Poling, J. C., Rounsaville, B. J. (2003): Personality, substance of choice, and polysubstance involvement among substance dependent patients. *Drug and Alcohol Dependence*, 71, 65-75.
- Davis, L., Uezato, A., Newell, JM, Frazier, E. (2008): Major depression and comorbid substance use disorders. *Current Opinion in Psychiatry (CURR OPIN PSYCHIATRY)*, 21, 1, 14-18.
- Dawe, S., Loxton, N. J. (2004): The role of impulsivity in the development of substance use and eating disorders. *Neuroscience and Biobehavioural Reviews*, 28, 343-351.
- Desrichard, O., Denarie, V. (2005): Sensation seeking and negative affectivity as predictors of risky behaviors: A distin-

- ction between occasional versus frequent risk-taking. *Addictive Behaviors*, 30, 1449-1453.
- Dom, G., Hulstijn, W., Sabbe (2006): Differences in impulsivity and sensation seeking between early-and late-onset alcoholics. *Addictive Behaviors*, 31, 298-308.
- Donohew, L., Finn, S., Christ, W. (1998): The nature of the news revisited: The role of affect, schemas and cognition. U: L. Donohew, H. Sypher and T. Higgins (Ur.), *Communication, social cognition and affect*. Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, NJ, 75, 195-218.
- Durlak, J.A., Taylor, R.D., Kawashima, K., Pachan, M.K., DuPre E.P., Celio, C.I., Berger, S.R., Dymnicki, A.B., Weissberg, R.P. (2007). Effects of positive youth development programs on school, family, and community systems. *American Journal of Community Psychology*, 39, 269 – 286.
- Ebstein, R.P., Novick, O., Umansky, R., Priel, B., Osher, Y., Blaine, D., Bennett, E.R., Nemanov, L., Katz, M., Belmaker, R.H. (1996): Dopamine D4 receptor (D4DR) exon III polymorphism associated with the human personality trait of novelty seeking. *Nature Genetics*, 12, 78-80.
- Ernst, M., Luckenbaugh, D. A., Moolchan, E. T., Leff, M. K, Allen, R., Eshel, N., London, E. D., Kimes, A. (2006): Behavioral Predictors of Substance-Use Initiation in Adolescents With and Without Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder. *Pediatrics*, 117, 6, 2030-2039.
- ESPAD (2007): Europsko istraživanje o pušenju, alkoholu i drogama među učenicima. Hrvatski zavod za javno zdravstvo, Zagreb.
- Evernden, J.L., (1999): Varieties of impulsivity. *Psychopharmacology* 146, 348-361.
- Everett, M. W., Palmgreen, P. (1995): Influences of sensation seeking, message sensation value, and program context on effectiveness of anti-cocaine public service announcements. *Health Communication*, 7, 225-248.
- Fieldman, N. P., Woolfolk, R. L. (1995): Dimensions of self-concept: A comparison of heroin and cocaine addicts. *American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 21, 315-323.
- Flory, K., Lynam, D., Milich, R., Leukefeld, C., Clayton, R. (2002): The relations among personality, symptoms of alcohol and marijuana abuse, and symptoms of comorbid psychopathology: Results from a community sample. *Experimental and Clinical Psychopharmacology*, 10, 1064-1297.
- Franques, P., Auriacombe, M., Piquemal, E.; Verger, M., Brisseau-Gimenez, S.,
- Grabot, D., Tignol, J. (2003): Sensation seeking as a common factor in opioid dependent subjects and high risk sport practicing subjects. A cross sectional study. *Drug and Alcohol Dependence*, 69, 121-126.
- Grant, B.F. (2010): Prevalence and Co-occurrence of Substance Use Disorders and Independent Mood and Anxiety Disorders: Results from the National Epidemiologic Survey on Alcohol and Related Conditions. *Alcohol Research and Health*. <http://findarticles.com>
- Greenberg, M.T., Weissberg, R.P., O'Brien, M.U., Zins, J.E., Fredericks, L., Resnik, H., Elias, M.J. (2003). Enhancing school-based prevention and youth development through coordinated social, emotional, and academic learning. *American Psychologist*, 58, 466 – 474.
- Haas, N., Huggins, N., Khuder, S., McLellan, A., Milby, M., Schumaker, J., Sims, M., Woody, G. (1996): Psychiatric comorbidity: Prevalence in methadone maintenance treatment. *American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 22, 95-102.
- Hartnoll, R. (2004). *Drugs and drug dependence: Linking research, policy and practice*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Hayaki, J.; Stein, M.; Lessor, J.; Herman, D., Anderson, B. (2005): Adversity among drug users: relationship to impulsivity. *Drug and Alcohol Dependence*, 78, 65-71.
- Hipwell, A. E., Loeber, R., Sembover, M. A., Stouthamer-Loeber, M., White, H.R. (2005): Young girls' expectancies about the effects of alcohol, future intentions and patterns of use. *Journal of Studies on Alcohol*, 66, 630-641.
- Horvath, L. S., Milich, R., Lynam, D. Leukefeld, C., Clayton, R. (2004): Sensation seeking and substance use: A cross-lagged design. *Individual Differences Research*, 2, 173-183.
- <http://www.modelprograms.samhsa.gov/effective.htm>
- Jessor, R., Jessor, S. L. (1977): *Problem behavior and psychosocial development: A longitudinal study of youth*. New York: Academic Press.
- Jones, B.T., Corbin, W., Fromme, K. (2001): A review of expectancy theory and alcohol consumption. *Addiction*, 96, 57-72.

- Kandel, D. B.; Huang, F., Davies, M. (2001): Comorbidity between patterns of substance use dependence and psychiatric syndromes. *Drug and Alcohol Dependence*, 64, 233-241.
- Kashdan, T. B., Collins, R.L., Elhai, J. D. (2006): Social Anxiety and Positive Outcome Expectancies on Risk-Taking Behaviors. *Cognitive Therapy & Research*, 30, 6, 749-761
- Kerr, J.S. (1996): Two myths of addiction: the addictive personality and the issue of free choice. *Human Psychopharmacology*, 11, 9-13.
- Kohn, P. M., Annis, H. M. (1997): Drug use and four kinds of novelty seeking. *British Journal of Addiction*, 72, 135-142.
- Kosten, T. A., Ball, S. A., Rounsaville, B. J. (1994): A sibling study of sensation seeking and opiate addiction. *Journal of Nervous and Mental Diseases*, 182, 284-289.
- Kranzler, H. R., Satel, S., Apter, A. (1994): Personality disorders and associated features in cocaine-dependent inpatients. *Comprehensive Psychiatry*, 35, 335-340.
- Krueger, R. F., Caspi, A., Moffitt, T. E., Silva, P. A., McGee, R. (1996): Personality traits are differentially linked to mental disorders: A multitraitmultidiagnosis study of an adolescent birth cohort. *Journal of Abnormal Psychology*, 105, 299-312.
- Krueger, R. F., Caspi, A., Moffitt, T. E., Silva, P. A. (1998): The structure and stability of common mental disorders (DSM-III-R): A longitudinal-epidemiological study. *Journal of Abnormal Psychology*, 107, 216-227.
- Kuterovac Jagodić, G. (2003). Emocionalno opismenjivanje: novi izazov za predškolske ustanove. Zbornik radova XV simpozija socijalne pedijatrije, 51-53.
- Lane, S. D., Cherek, D. R., Rhoades, H. M., Pietras, C. J., Tcheremissine, O. V. (2003): Relationships among laboratory and psychometric measures of impulsivity: Implications in substance abuse and dependence. *Addiction Disorders and Their Treatment* 2, 33-40.
- Majstorović, Z., Miščin, Ž. (2001): Zloporaba droga i ovisnost o drogama – bibliografija radova objavljenih u Hrvatskoj 1980. – 1999. Školska knjiga, Zagreb.
- Makovec-Rus, M., Čebašek-Travnik, Z., Radovanović, M., Ivančić, R., Tomšič, V. (2002): Diagnostika komorbidnosti pri bolnikih, ovisnih od alkohola: razlike i dileme. *Zdrav Vestn*, 71, 679-84.
- Mayer, J. D., Caruso, D. R., Salovey, P. (2000). Selecting a measure of emotional intelligence: The case for ability scales. U R. Bar-On i J. D. A. Paker (ur.), *Handbook of Emotional Intelligence* (320 – 340). New York: Jossey Bass.
- McGue, M., Iacono, W. G., Legrand, L. N., Elkins, I. (2001): Origins and consequences of age of first drink: II. Familial risk and heritability. *Alcoholism Clinical Experimental Research*, 25, 1166-1173.
- Moeller, F. G., Barratt, E. S., Dougherty, D. M., Schmitz, J. M., Schwann, A. C. (2001): Psychiatric aspects of impulsivity. *American Journal of Psychiatry*, 158, 1783-1793.
- Munjas Samarin, R. (2007). Utjecaj emocionalnog opismenjavanja na razvoj emocionalne kompetentnosti u ranoj adolescenciji. Magistarska disertacija. Filozofski fakultet. Sveučilište u Zagrebu, Zagreb.
- Nathan, P.E., (1988): The addictive personality is the behavior of the addict. *Journal of Clinical and Consulting Psychology* 56, 183 -188.
- Newcomb, M. D., Bentler, P. M. (1988): *Consequence of Adolescent Drug Use: Impact on the Lives of Young Adults*. Sage, Beverly Hills, CA.
- Newcomb, M. D., Chou, C. P., Bentler, P. M., Huba, G. J. (1988): Cognitive motivations for drug use among adolescents: Longitudinal tests of gender differences and predictors of change in drug use. *Journal of Counseling Psychology*, 35, 426-438.
- Noar, S. M., Laforge, R. G., Maddock, J. E., Wood, M. D. (2003): Rethinking positive and negative aspects of alcohol use: Suggestions from a comparison of alcohol expectancies and decisional balance. *Journal of Studies on Alcohol*, 64, 60-68.
- Odum, A.L., Madden, G. J., Badger, G. J., Bickel, W. K., (2000): Needle sharing in opioid-dependent outpatients: Psychological processes underlying risk. *Drug and Alcohol Dependence*, 60, 259-266.
- Patkar, A. A., Murray, H. W., Manelli, P., Gottheil, E., Weinstein, S. P., Vergare, M. J. (2004): Pre-treatment measures of impulsivity, aggression, and sensation seeking are associated with treatment outcome for African-American cocaine-dependent patients. *Journal of Addictive Disorders*, 23, 109-122.

- Patton, J. H., Stanford, M. S. & Barratt, E. S. (1995): Factor structure of the Barratt impulsiveness scale. *Journal of Clinical Psychology*, 51, 768-774.
- Pedersen, W. (1991): Mental health, sensation seeking, and drug use patterns: A longitudinal study. *British Journal of the Addictions*, 86, 195-204.
- Pedersen, W., Clausen, S. E. & Lavik, N. J., (1989): Patterns of drug use and sensation seeking among adolescents in Norway. *Acta Psychiatrica Scandinavia* 79, 386-390.
- Petry, N. (2001): Substance abuse, pathological gambling, and impulsiveness. *Drug and Alcohol Dependence*, 63, 29-38.
- Poling, J., Kosten, T. R., Sofuoglu, M. (2007): Treatment Outcome Predictors for Cocaine Dependence. *American Journal of Drug & Alcohol Abuse*, 33, 2, 191-206
- Potts, R., Martinez, I. G., Dedmon, A. (1995): Childhood risk taking and injury: Self-report and informant measures. *Journal of Pediatric Psychology*, 20, 5-12.
- Puente, C.P., Gonzales Gutierrez, J.L., Carretero Abell, I., Lopet Lopez, A (2008): Sensation seeking, Attitudes toward drug use, and actual use among adolescents: testing a model for alcohol and ecstasy use. *Substance Use and Misuse*, 43 (11), 1615-1627.
- Ravert, R. D., Schwartz, S. J., Zamboanga, B. L., Kim, S. Y., Weisskirch, R. S. Bersamin, M. (2009): Sensation seeking and danger invulnerability: Paths to college student risk-taking. *Personality & Individual Differences*, 47 (7), 763-768.
- Roberti, J. (2004): A review of behavioural and biological correlates of sensation seeking. *Journal of Research in Personality*, 38, 256-279.
- Ross, S.; Dermatis, H., Levounis, P., Galanter, M. (2003): A comparison between dually diagnosed inpatients with and without Axis II comorbidity and the relationship to treatment outcome. *American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 29, 263-275.
- Sher, K. J., Bartholow, B. D., Wood, M. D. (2000): Personality and substance use disorders: A prospective study. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68, 229-818.
- Sher, K. J., Trull, T. J. (1994): Personality and disinhibitory psychopathology: Alcoholism and antisocial personality disorder. *Journal of Abnormal Psychology*, 103, 92-102.
- Sher, K. J., Walitzer, K. S., Wood, P. K., Brent, E. D. (1991): Characteristics of children of alcoholics: Putative risk factors, substance use and abuse, and psychopathology. *Journal of Abnormal Psychology*, 100, 427-448.
- Simons, J. S., Gaher, R. M., Correia, C. J., Bush, J. A. (2005): Club drug use among college students. *Addictive Behaviors*, 30, 8, 1619-1624
- Skinstad, A. H., Swain, A. (2002): Comorbidity in a clinical sample of substance abusers. *American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 27, 45-52
- Swann, A.C., Bjork, J. M., Moeller, F. G., Dougherty, D. M., (2002): Two models of impulsivity: Relationship to personality traits and psychopathology. *Biological Psychiatry*, 51, 988-994.
- Stacy, A. W., Newcomb, M. D., Bentler, P. M. (1991): Cognitive motivation and problem drug use: A nine-year longitudinal study. *Journal of Abnormal Psychology*, 100, 502-515.
- Stacy, A. W., Newcomb, M. D., Bentler, P. M. (1995): Expectancy in mediational models of cocaine use. *Personal and Individual Differences*, 19, 655-667.
- Stephens, R.C. (1992): *Psychoactive Drug Use in the United States Today: A Critical Overview*, Drugs, Crime and Social Policy. Research, Issues and Concerns. Allyn and Bacon.
- Stinson, F. S., Grant, B. F., Dawson, D. A., Ruan, W. J., Huang, B., Saha, T. (2005): Comorbidity between DSM-IV alcohol and specific drug use disorders in the United States: Results from the National Epidemiologic Survey on Alcohol and Related Conditions. *Drug and Alcohol Dependence*, 80, 105-116.
- Stinson, F. S. (2006): Comorbidity between DSM-IV Alcohol and Specific Drug Use Disorders in the US: Results from the National Epidemiology Survey on Alcohol and Related Conditions. *Alcohol Research & Health*. <http://findarticles.com>
- Sutker, P.B., Archer, R.P. (1984): Opiate abuse and dependence disorders. In: Adams, H.E., Sutker, P.B.: *Comprehensive handbook of psychopathology*, Plenum Press, New York, 585-621.
- Teichman, M., Barnea, Z., Rahav, G. (1989): Sensation seeking, state and trait anxiety and depressive mood in adoles-

- cent substance users, *International Journal of the Addictions*, 24, 87-99.
- Tobler, N. S., Roona, M. R., Ochshorn, P., Marshall, D. G., Streke, A. V., Stackpole, K. M. (2000): School-based adolescent drug prevention programs: 1998 meta-analysis. *Journal of Primary Prevention*, 20, 275–337.
- Udruženje za akademsko, socijalno i emocionalno učenje - Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning (CASEL) (2005): *Safe and Sound: An Educational Leader's Guide to Evidence-Based Social and Emotional Learning (SEL) Programs*, Illinois Edition. Chicago, IL: Author.
- Ured za suzbijanje opojnih droga (2009): *Izješće o provedbi Nacionalne strategije i Akcijskog plana suzbijanja zlouporabe opojnih droga u Republici Hrvatskoj za 2008. Godinu*. Ured za suzbijanje zlouporabe opojnih droga. Zagreb.
- Verdejo-García, A., Bechara, A., Recknor, E. C., Pérez-García, M. (2007): Negative emotion-driven impulsivity predicts substance dependence problems. *Drug & Alcohol Dependence*, 91, 2/3, 213-219
- Von Knorring, L., Oreland, L., Von Knorring, A. L., (1987): Personality traits and platelet MAO activity in alcohol and drug abusing teenage boys. *Acta Psychiatrica Scandinavia* 75, 307 -314.
- Zuckerman, M. (1979). *Sensation seeking: Beyond the optimal level of arousal*. Erlbaum, Hillsdale, NJ.
- Zuckerman, M. (1991). *Psychobiology of personality*. Cambridge New York: University Press.
- Zuckerman, M., Eysenck, S., Eysenck, H. J. (1978). Sensation seeking in England and America: Cross-cultural, age, and sex comparisons. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 46, 139–149.
- Watson, D., Clark, L. A. (1993): Behavioural disinhibition versus constraint: A dispositional perspective. In Wegner, D. M., and Pennebaker, J. W. (eds.), *Handbook of mental control*. Prentice Hall, Englewood Cliffs, N.J.
- Weiss, R. D., Mirin, S. M., Griffin, M. L., Gunderson, J. G. & Hufford, C. (1993): Personality disorders in cocaine dependence. *Comprehensive Psychiatry*, 34, 145-149.
- Weissman, M. M. (1993). The epidemiology of personality disorders: A 1990 update. *Journal of Personality Disorders*, 1, 44-62.
- Westman, W.C. (1970): *The Drug Epidemic*. The Dial Press. New York.
- Williams, A., Clark, D. (1998): Alcohol consumption in university students: The role of reasons for drinking, coping strategies, expectancies, and personality traits. *Addictive Behaviors*, 23, 371-378.
- Willis, T. A., Windle, M., Cleary, S. (1998): Temperament and novelty seeking in adolescent substance use: Convergence of dimensions of temperament with constructs from Cloninger's theory. *Personality Processes and Individual Differences*, 74, 387-406.
- Wilson, D.B.; Gottfredson, D.C., Najaka, S.S. (2001): School-Based Prevention of Problem Behaviors: A Meta-Analysis. *Journal of Quantitative Criminology*, 17(3), 247-272.
- Windle, M., Spear, L. P., Fuligni, A. J., Angold, A., Brown, J. D., Pine, D., Smith, G. T., Giedd, J., Dahl, R. E. (2009): Transitions Into Underage and Problem Drinking. *Alcohol Research & Health*, 32, 1, 30-40.
- White, H. R., Bates, M. E. (1993): Self-attributed consequences of cocaine use. *International Journal of the Addictions*, 20, 187-209.
- Whiteside, S. P., Lynam, D. R. (2003): Understanding the role of impulsivity and externalizing psychopathology in alcohol abuse: Application of the UPPS impulsive behavior scale. *Experimental and Clinical Psychopharmacology*, 11, 210 –217.
- Wilsey, B. L., Fishmen, S. M., Tsodikov, A., Ogden, C., Symreng, I., Ernst, A. (2008): Psychological Comorbidities Predicting Prescription Opioid Abuse among Patients in Chronic Pain Presenting to the Emergency Department. *Pain Medicine*, 9, 8, 1107-1117
- Wolff, M. W., Kathleen, A. (2002): Personality characteristics as a function of frequency and type of substance use, *Adolescence*, 37, 844-852.

SOME PERSONALITY FEATURES AS PREDICTIVE FACTORS OF DRUG AND ALCOHOL ABUSE AND DEPENDENCY

Summary

Similar to other behavioural disorders, models of drug and alcohol abuse stem from interaction of several factors such as social settings, biological and psychological configuration, individual's personality dimensions as well as psychoactive effect of drug. To-date research predominantly targeted consequences of drug and alcohol abuse, treatment, rehabilitation and the explanation of dependent person's behaviour. Much less effort and research addressed the issue of personality as a potent predisposition risk factor and its effect on this phenomenon. Although personality does not develop as a separate entity, drug abuse, amongst other factors, is initiated by different personality traits, cognitive processes, person's expectancies and psychopathology. In the light of that, this article contains results of psychological research which indicate risk factors and their interactive relationships within general personality construct. These findings therefore relevantly contribute to the development of effective prevention programmes, risk groups identification and early treatment interventions.

Key words: *drug and alcohol abuse, personality features, personality disorders*